

“Een landschap heeft een verleden, maar ook een toekomst” Irma Bulkens - fotograaf

Grootste Noodoverloopgebied van Nederland De Beerse Overlaat: Samenhang of versnippering

door Rob Dekkers

Het landschap van de Beerse Overlaat is een oeroud cultuurlandschap. Het gebied ligt tussen Cuijk en Den Bosch. Ruilverkavelingen en grootschalig hergebruik hebben het oorspronkelijke gebruik bijna uitgewist en nog bestaande elementen versnipperd. Daarom wordt het tijd voor samenhangend beleid om dit erfgoed te bewaren.

De Beerse Overlaat werd gebruikt als noodoverloopgebied gebied van de Maas. Bij hoog water op de Maas liep het water over een verlaagd dijkvak (overlaat). Dit Maaswater vormde een tweede rivier (Beerse Maas) achter de dijken om en liep van Cuijk naar Den Bosch over binnendijkse natuur- en landbouwgrond. Het is het grootste noodoverloopgebied van Nederland en misschien wel van heel West-Europa. Het is uniek omdat het van de eerste bedijking in de middeleeuwen tot en met het midden van de 20e eeuw onafgebroken dienst heeft gedaan om overtollig Maaswater af te voeren.

Verdwijnd erfgoed

Er is niet veel over van de oude Beerse Maas. En dat terwijl het zo'n enorme stempel heeft gedrukt op de samenleving van Noord-Oost Brabant.

“Sinds onheugelijke tijden zijn die Maasstreekbewoners geteisterd door en het slachtoffer gebleven van het 'water'. Zoo niet verarmd is de voorspoed van alle Maasdorpen vanaf Cuyk tot den Diezmond ten achter gebleven bij die hunner zusterplaatsen in het overige deel der provincie; niet zoo zeer vanwege dijkbreuken als wel door het jaarlijks wederkerende inundatiewater van de Beersche Maas.”

uit: Ontwerp van een Scheepvaartkanaal van Oss naar Lithoijen. Vereeniging Oss' Belang 1916

De overlaat zelf is in 1942 gedicht, er zijn zelfs geen foto's of films van terug te vinden. Alleen een slecht onderhouden monument aan de weg tussen Grave en Cuijk herinnert nog aan de Beerse Overlaat. Na de oorlog hadden de Maaslanders wel wat anders aan hun hoofd dan hun *erfgoed* veilig stellen. De inwoners van het gebied wilden graag alle ramspoed en bijbehorende armoede zo snel mogelijk vergeten. Het gebied werd verkaveld en opnieuw ingericht.

Gebrek aan documentatie heeft wellicht geleid tot het vergeten van zo'n grootschalig waterstaatkundig werk. De opstellers van de Nationale [Watercanon](#) uit 2008, dat een overzicht geeft van de belangrijkste waterstaatkundige gebeurtenissen in Nederland, hebben het in ieder geval niet meegenomen bij hun keuze.

Reconstructie

Hier en daar is een poging gedaan om elementen van de Beerse Maas terug te brengen. Een mooi voorbeeld van zo'n reconstructie is de nieuwe Groenendijk tussen Berghem en Haren. Daarin is te zien hoe dwarsdijk het land verdeelde in compartimenten. Toch is het tot nu toe gebleven bij incidentele reconstructies.

Verdwenen erfgoed beschermen ?

Waarom reconstrueren we wat al lang verdwenen is? Waarom laten we het niet zoals het is? Dat is een vraag die je kunt stellen als samenleving. Het antwoord kan zijn dat het een maatschappelijk belang dient dat de zuivere historisch werkgebied overstijgt. Erfgoed is allang niet meer het exclusieve terrein voor historici. Erfgoed staat de laatste jaren hoog op de agenda van beleidsmakers, (landschap)architecten en mensen in de culturele en toeristische sector. Daarbij wordt niet alleen gedacht aan restauratie. Het nieuwe ontwerpen met oog voor het verleden, wint terrein^{zie bijlage E}. En ook in het onderwijs krijgt het erfgoededucatie de laatste jaren een nadrukkelijke plaats toegewezen^{zie bijlage C}.

Samenhang

In 2009 heeft Minister Plasterk van OCW een aanwijzing voor de Hollandse Waterlinie als Rijksmonument in gang gezet. Het is mooi voorbeeld voor samenhangend erfgoedbeleid.

“De aanwijzing van De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een stap op weg naar de nieuwe aanpak bij de bescherming van monumenten. Deze aanpak maakt het mogelijk om behalve het monument, ook zijn omgeving te beschermen en om landschappen, kanalen en dijken als cultuurhistorisch waardevol aan te merken. Dat was in het verleden niet mogelijk.

Voor de Waterlinie betekent dit dat de onderdelen die in militaire samenhang zijn gebouwd nu ook als zodanig worden beschermd. “
nieuwsbericht 27 sept 2009 [ministerie van OCW](#)

Ook in het gebied van de Beerse Overlaat was die samenhang vroeger zichtbaar. Overal zijn bijvoorbeeld nog sporen van dijkdoorbraken van oude binnendijken, van Den Dungen tot Herpen en Gassel. De oorzaak was overal hetzelfde: de Beerse Maas. Deze sporen zijn in de loop van de tijd zo versnipperd geraakt, dat de bewoners zich niet meer realiseren dat op andere plaatsen hetzelfde problematiek speelde. Er is in dit gebied ook nog onvoldoende sprake van een samenhangend erfgoedbeleid. Hier en daar werken organisaties, zoals het Waterschap, natuur- en landschapsorganisaties samen om elementen te behouden en onder de aandacht te brengen van het publiek. Maar vaak is er geen sprake van een samenhangend beleid. Door juist de samenhang in het gebied te benadrukken, kan het erfgoed weer levend worden.

nieuwe kansen

Er ligt ruimte genoeg voor nieuwe ideeën om het landschap zo vorm te geven dat de oude bestemming weer te herkennen is in het landschap, zonder afbreuk te doen aan het bestaande landschap en haar gebruikers.

Dat kan op kleine schaal, door samenwerking tussen plaatselijke heemkundekringen en andere erfgoedinstellingen. Samen kunnen we beginnen met het samenstellen van educatief materiaal voor scholen in de omgeving, het maken van multimediapresentaties waarin de geschiedenis herleeft, of zelf door het inrichten van een bezoekerscentrum of museum dat speciaal aan de Beerse Overlaat is gewijd. We kunnen nog meer routes uit te zetten in het landschap

langs interessante plaatsen, door informatieborden te plaatsen en door het herinrichten van dat landschap, met het voorbeeld van de nieuwe Groenendijk in het achterhoofd.

Ook op bestuurlijk vlak zijn er kansen. De laatste jaren is de gemeente Oss groter geworden door het samengaan met gemeenten die in de vroegere Traverse van de Beerse Maas lagen, zoals Berghem, Megen en Ravenstein. En nu gaat ook Lith op in een groter geheel. Op bestuurlijk niveau kan dat kansen bieden voor een betere regie over de inrichting van het landschap. Kortom, door samenwerking in het hele gebied, van Cuijk tot Den Bosch, kan het erfgoed weer tot leven komen.

75 jaar na de sluiting, en nu?

Het is alweer bijna 75 jaar geleden dat de Beerse Overlaat werd gesloten. De sluiting werd niet of nauwelijks herdacht in 1967 of in 1992. In 2017 staat nog geen herdenking op het programma... Misschien is dit een goed moment om het erfgoed van de Beerse Overlaat nieuw leven in te blazen. Het water hoeft niet terug. Maar we kunnen wel mensen laten zien hoe het landschap vroeger werd gebruikt en wat voor gevolgen dat had en heeft. We komen tot het inzicht dat erfgoed ons iets kan vertellen over vroeger, maar ook over het heden, over de identiteit van het Maasland en zijn bewoners. Misschien krijgen we als Maaslanders iets meer waardering voor ons eigen unieke stukje Nederland.

Rob Dekkers
journalist, filmmaker
website www.beerseoverlaat.nl

maart 2010

bijlage A:

Voorbeelden van samenhang een inventarisatie

hutten

De Wildse Hut, Macherse Hut, Kesselse Hut, Rosmalense Hut, Lithoijense Hut, Oijense Hut, Het zijn namen van oude, soms nog bestaande optrekjes in de polder. Nu zijn ze van steen, maar voor de sluiting van de overlaat werden deze hutten plank voor plank afgebroken, om de afvoer van de Beerse Maas niet te belemmeren. In de zomer diende de hutten als pleisterplaats voor boeren, polderwerkers en reizigers. In het najaar werden de hutten opgeslagen op een droge plek en in het voorjaar werden ze opnieuw opgebouwd.

Wielen

Overal in het gebied werden kades opgeworpen om het water te keren. Langs de Maas zelf, maar ook landinwaarts langs zogenaamde binnendijken. Van Gassel en Herpen tot Geffen en Den Dungen zijn nog sporen te vinden van dijkdoorbraken in de vorm van wielen. Dit geeft hoe krachtig het water was zo diep landinwaarts, zelfs kilometers van de oospronkelijke Maas.

Kades

In het landschap zijn stukken van kades en dijken terug te vinden. Sommige kades bestaan nog, zoals de erfdijk in Herpen, de keerdijk in Gassel, de dijk van Kruisstraat, de Heinis in Den Bosch en de ringdijk rond Den Dungen. Andere kades zijn verdwenen, de Huisselingse dam en de Peeldam zijn daar een voorbeeld van. Op een enkele plek is die kade later opnieuw aangelegd, zoals de Groenendijk.

Gemalen en weteringen:

In Gewande en in Grave staan gemalen die het overtollige water moesten lozen van onder andere de hertogswetering. Langs deze oude gegraven waterloop volgde het water van de Beerse Maas richting Den Bosch.

Rivierarmen en kanalisatie

De Putwielen bij Herpen en het Osse Meer zijn overblijfselen van oude loop van de Maas in het landschap. Ook het natuurgebied De Vilt bij Beugen, dat strikt genomen buiten de loop van de Beerse Maas ligt, is daar een mooi voorbeeld van.

Maar ook de kanalisatie van de Maas in de jaren dertig heeft nieuwe waterlopen en 'dooie rivierarmen' gecreeerd, zoals te zien is bij Keent, Lithoijen, Megen, Ravenstein en Alem. In Keent wordt bijvoorbeeld nieuwe natuur gecreeerd in de oude stroombedding.

Donken en stroomruggen

Naast kades en dijken waren ook veel natuurlijke hoogtes in het landschap. Hier zijn veel dorpjes ontstaan. Op veel plaatsen is met enige goede wil het hoogteverschil nog te zien, zoals in Velp bij de kloosters en in Haren bij het oude klooster van Bethlehem. Ook de kerkjes van Linden, Beers, Deursen-Dennenburg, Teeffelen, Geffen en Rosmalen liggen op dergelijke natuurlijke, nauwelijks waarneembare hoogten.

Bijlage B:

Mogelijke inspiratiebronnen:

Voorbeelden van instandgehouden en of deels opnieuw opgeknapt erfgoed zijn:

- het Anthoniebolwerk in Den Bosch
- de Baardwijkse Overlaat tussen Drunen en Waalwijk
- spoorrails op verhoging, de Moerputtenbrug tussen Den Bosch en Vlijmen
- foto's van vroeger op borden in het landschap, zoals in de binnenstad van Nijmegen
- landschapskunst

- marechaussee huisje langs de Groenendijk
- Schokland
- bebouwing op terpen
- oude sporen in nieuwe wijken (Leidse Rijn)

Bijlage C: Erfgoedonderwijs

De directe omgeving van de school en de stad of het dorp wordt meer en meer het uitgangspunt van erfgoededucatie. Omdat daar de belevingswereld van de kinderen begint. Een van de kerndoelen zoals geformuleerd door het ministerie van OCW luidt:

“Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.”

kerndoel 48 Oriëntatie op hiezelf en de wereld > Ruimte, kerndoelenboekje, Ministerie van OCW

Een ander kerndoel is:

“De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.”

Kerndoel 56 Kunstzinnige oriëntatie, kerndoelenboekje, Ministerie van OCW

De eigen omgeving speelt hierbij een belangrijke rol.

“Voordat leerlingen hun omgeving kunnen vergelijken met een omgeving elders, zullen ze eerst een duidelijk idee moeten hebben hoe die éigen omgeving eruit ziet. Hoe die precies in elkaar zit, eruit ziet, ruimtelijk is ingericht.

Waarbij de inrichting die de kinderen waarnemen het uiteindelijke resultaat is van allerlei processen en verschijnselen, bijvoorbeeld: de manier waarop het [landschap](#) is ontstaan...”

Toelichting en verantwoording leerlijn, Kerndoel 47 tule.slo.nl

bijlage D: Opnieuw wateroverlast

De geschiedenis herhaald zich. Begin vorige eeuw beheerste de wateroverlast de maatschappelijke en politieke discussie. Draagvlak om tot sluiting over te gaan was er genoeg, van hoog tot laag en van arm tot rijk was men het er in deze streken over eens dat de Beerse Overlaat dicht moest.

Ook aan het begin van onze eeuw is deze discussie helemaal terug door de wateroverlast van 1993 en 1995. Even komt ook het gebied van de Beerse Overlaat opnieuw in beeld als noodoverloopgebied.

Maatschappelijke organisaties en de lokale overheden zetten zich schrap om het Rijk af te brengen van deze plannen. Intussen weten veel mensen niet eens waar het gebied ligt en zelfs de duizenden bewoners van nieuwe wijken als Ussen (Oss), de Maaspoort en de Grootte Wielen (Den Bosch), de Mars (Grave) en de Heeswijkse Kampen (Cuijk) zijn vaak vergeten dat ze in het stroomgebied van de voormalige Beerse Maas wonen.

bijlage E: nota Belvedere

De nota Belvedere uit 1999 heeft de toon gezet voor veel projecten waarbij cultuurhistorische waarden dienden als inspiratiebron voor het opnieuw inrichten van landelijk en stedelijk gebied.

www.belvedere.nu

bijlage F: grootste noodoverloopgebied van Nederland

...kan ik u melden dat de Beerse Overlaat inderdaad de meest omvangrijke overlaat van Nederland is geweest.

Omvangrijk zowel in de betekenis van de grootte van de doorlaatopening als wat betreft het areaal dat daardoor kon worden geïnundeerd... ..Of het ook op Europese schaal de grootste overloop was, durf ik uit mijn hoofd niet te zeggen...

emailbericht van Prof.dr. G.J. Borger, hoogleraar Historische geografie

Bronnen

- *Van den Grave aff totter Diezen toe. 1307-1996; Bijna 700 jaar waterschappen in het Maasland - H.G.J.*

Buijks, Waterschap de Maaskant

- *Brabants Historisch Informatie Centrum, www.bhic.nl*

- *website Beerse Overlaat: www.beerseoverlaat.nl*